

WACŁAW PAGÓRSKI
Poznań
ORCID: 0000-0001-8448-6674

RELACJE Z PODRÓŻY DYPLOMATYCZNYCH POMIJANE ŹRÓDŁO DO BADAŃ NAD NIEMIECKIM OBRAZEM POLAKÓW W XVII WIEKU¹

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie na niemieckie² relacje z podróży dyplomatycznych jako niewykorzystywane dotąd źródło do badań nad obrazem Polaków w XVII w.³. Studia poświęcone opiniom cudzoziemców o mieszkańcach I Rzeczypospolitej mają długą tradycję – pierwsze naukowe opracowania pochodzą z XIX w. i wciąż cieszą się zainteresowaniem wśród polskich badaczy⁴. Choć Janusz Tazbir ubolewał w 2014 r. we wstępie do reedycji opublikowanego po raz pierwszy przed prawie stu laty dzieła Stanisława Kota *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, że nie udało się jak dotąd gruntowniej zająć danym zagadnieniem i wciąż brakuje ujęć całościowych⁵, to wskazać należy na ciągły rozwój i włączanie do badań

¹ Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego o nr 2017/27/N/HS2/00254 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² Użycie atrybutów narodowościowych w odniesieniu do omawianej epoki wymaga komentarza: autor niniejszego studium za „niemieckie” uznaje teksty spisane w języku niemieckim; wyłączona zostaje w ten sposób niemała liczba relacji napisanych przez autorów wywodzących się z niemieckiego kręgu kulturowego po łacinie. Wybór ten wynika z kluczowej roli języka zarówno w ówczesnym funkcjonowaniu, jak i współczesnych badaniach obrazu oraz stereotypów.

³ W niniejszym artykule uwzględnione zostaną również teksty z końca XVI w., ponieważ w sposób bezpośredni oddziaływały one w XVII w., np. relacja M. Heberera z podróży z 1592 r. opublikowana została w 1610 r. Takie podejście stosował też w swych dziełach W. Zientara (por. niżej).

⁴ O postrzeganiu Rzeczypospolitej w XVII w. pisali m.in.: X. Liske, *Cudzoziemcy w Polsce L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J.E. Biester, J. J. Kausch*, Lwów 1876; S. Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919; J.A. Wilder, *Okiem cudzoziemca: ze wspomnień cudzoziemców o dawnej Polsce*, Warszawa 1959; J. Gintel, *Cudzoziemcy o Polsce: relacje i opinie. T. 1, Wiek X-XVII*, Kraków 1971; E. M. Szarota (red.), A. Kersten (oprac.), *Die gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen: zeitgenössische Texte*, Wien-München-Zürich 1972, T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Wrocław 1993; W. Zientara, *Sarmatia Europiana oder Sarmatia Asiana? Polen in den deutschsprachigen Druckwerken des 17. Jahrhunderts*, Toruń 2001, a także autorzy artykułów z tomu A. Mikołajewska, W. Zientara, E. Maliszewski i J. Śmigiel (red.), *Rzeczpospolita w oczach podróżników z Francji i Niemiec*, Warszawa 2014. Wskazać przy tym należy również na pozostałe tomy z serii wydawniczej *Silva Rerum* Muzeum Pałacu w Wilanowie, które zawierają polskie i zagraniczne relacje z podróży.

⁵ S. Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*. Opracowali Lech Szczucki i Janusz Tazbir, Warszawa 2017, s. XIII-XIV.

kolejnych rodzajów źródeł. W odniesieniu do XVII w. badacze sięgają po bardzo różnorodny materiał: traktaty, kroniki, opisy historyczno-geograficzne, słowniki, druki ulotne, literaturę piękną, mowy uniwersyteckie czy nawet kalendarze. Szczególne miejsce zajmują w tych badaniach relacje z podróży⁶, powstałe w wyniku bezpośredniego kontaktu podróżników z mieszkańcami odwiedzanych miejsc – są one chętnie wykorzystywane nie tylko w badaniach poświęconych ogólnemu obrazowi Polski, ale i opiniom autorów z poszczególnych krajów: Anglików⁷, Francuzów⁸ czy Włochów⁹. Sięgają po nie również badacze analizujący postrzeganie cudzoziemców przez obywateli Rzeczypospolitej¹⁰. We wszystkich tych przypadkach brane są pod uwagę również relacje z podróży dyplomatycznych, a wybrane studia pokazują przemożny wpływ treści tego typu źródeł na ówczesne postrzeganie innych państw i społeczeństw¹¹.

W badaniach nad niemieckim obrazem Polaków w XVII w. podkreśla się „znikomą” liczbę opublikowanych relacji z podróży, w porównaniu np. z autorami francuskimi czy włoskimi¹². Wymienia się dzieła zaledwie kilkunastu niemieckich podróżników, spośród których jedynie kilka doczekało się obszerniejszej analizy, w związku z czym tym bardziej zaskakuje fakt, że nie wykorzystano dotychczas w pełni relacji z podróży dyplomatycznych¹³. Wydaje się, że włączenie tego typu tekstów wzbogaci

⁶ W literaturze przedmiotu często spotkać można się z opinią o „ogromnej roli relacji z podróży w procesie powstawania i utrwalania opinii jednej nacji o drugiej”: T. Chynczewska-Hennel, *op. cit.*, s. 7. Zagadnienie to było szerzej podejmowane m.in. w: P. Brenner, *Die Erfahrung der Fremde. Zur Entwicklung einer Wahrnehmung in der Geschichte des Reiseberichts*, w: tenże (red.), *Der Reisebericht: Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1992, s. 14-49, M. Harbsmeier, *Reisebeschreibungen als mentalitätsgeschichtliche Quellen: Überlegungen zu einer historisch-anthropologischen Untersuchung frühneuzeitlicher deutscher Reisebeschreibungen*, w: A. Mączak, H.J. Teuteberg (red.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte: Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*, Wolfenbüttel 1982, s. 1-31 oraz H. J. Teuteberg, *Der Beitrag der Reiseliteratur zur Entstehung des deutschen Englandbildes zwischen Reformation und Aufklärung*, w: *ibidem*, s. 73-113.

⁷ Np. H. Zins, *Polska w oczach Anglików XIV-XVI wieku*, Lublin 2002 oraz A. White, *Obraz kultury Rzeczypospolitej w angielskich relacjach podróżniczych (koniec XVI i XVII wiek)*, Warszawa 2014.

⁸ Np. W.M. Malinowski, J. Styczyński, *Polska i Polacy w literaturze francuskiej (XIV-XIX w.)*, Poznań 2016; F. Rosset, *Drzewo Kraków. Mit polski w literaturze francuskiej: 1573-1896*, Kraków 1997.

⁹ Np. W. Tygielski, *Włosi w Polsce w XVI-XVII wieku: Utracona szansa na modernizację*, Warszawa 2005.

¹⁰ Np. A. Kucharski, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków: Wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX wieku*, Warszawa 2007 oraz idem, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013.

¹¹ Np. R. Kołodziej, *Relacje polskich dyplomatów na dworze tureckim i ich wpływ na kształtowanie obrazu Imperium Osmańskiego w XVI-XVII wieku*, w: B. Rok (red.), *Tożsamość i odmiennosc*, Toruń 2011, s. 112-139. Należy również dodać, że podróże dyplomatyczne „dominowały niemal w całości staropolskich działań podróżniczych”: H. Dziechcińska, *Podróż – jej miejsce w świadomości społecznej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” (33) 1988, s. 27-51, tu s. 28.

¹² W. Zientara, *Obcy o Rzeczypospolitej XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku” (X) 2009, s. 103-112, tu s. 103.

¹³ Wynikać to może z kilku przyczyn: trudności w przyporządkowaniu różnych typów relacji z podróży dyplomatycznych do literatury podróżniczej (por. niżej), czasu i miejsca ich publikacji, czy samej treści, która ściśle wiąże się z konkretnymi wydarzeniami historycznymi. Część z nich jest bowiem znana polskim badaczom za sprawą wspomnianych prac J. A. Wildera, T. Chynczewskiej-Hennel czy W. Zien-

podstawę źródłową zarówno pod kątem ilościowym, jak i jakościowym – dyplomaci mieli bowiem styczność z najważniejszymi osobami w Rzeczypospolitej i możliwość współuczestniczenia w doniosłych wydarzeniach. Na tle analizowanych relacji innych autorów (m.in. dworzanina, młodego arystokraty, urzędnika, duchownego, żołnierza i współtowarzysza agenta), treść ta stanowi *novum* wśród niemieckich relacji.

Jakie teksty kryją się pod pojęciem relacji z podróży dyplomatycznych? Odpowiedź na to pytanie ułatwi krótkie omówienie definicji i cech wszystkich relacji z podróży – ta podstawa umożliwi wskazanie i pogrupowanie dwunastu nieanalizowanych dotychczas tekstów. Autor uważa przy tym za celowe, skrótowo przytoczyć najważniejsze prace badaczy niemieckich – po pierwsze ze względu na przedmiot badań niniejszego artykułu, tj. niemieckie relacje z podróży dyplomatycznych, po drugie z zamiarem przybliżenia ich polskiemu czytelnikowi. Wydaje się to tym bardziej zasadne, że ocena jednego z głównych badaczy staropolskich relacji z podróży, Bogdana Roka, o konieczności „ścisłego określenia gatunku piśmienniczego (literackiego) relacji i zbadanie wartości literackich tekstu”¹⁴ wciąż pozostaje aktualna, o czym świadczy choćby różnorodność pojęć odnoszonych do staropolskiej literatury podróżniczej¹⁵.

*

Na wstępie należy zaznaczyć, że relacje z podróży to typ tekstów, który co do zasady jest trudny do zdefiniowania – wynika to z różnorodności licznych czynników wpływających na ostateczny kształt dzieła, jak typ wyprawy¹⁶, forma rela-

tary. Niemieckie relacje z podróży dyplomatycznych zostały w nich jednak potraktowane w sposób marginalny i bywały najczęściej jedyne wspomniane. Wyjątek stanowią relacje Ulricha Werduma, który podróżował po Rzeczypospolitej z francuskim tajnym agentem Jeanem de Courthonne, opatem Paulmiers i Harchagrats. Sam autor nie pełnił jednak funkcji dyplomatycznych, a swego towarzysza poznał dopiero w trakcie swojej podróży, w Travemünde. Dodać należy, że relacje te doczekały się krytycznych wydań w języku polskim i niemieckim, a także kilku szczegółowych opracowań. Por. U. v. Werdum, *Dziennik podróży 1670-1672; Dziennik wyprawy polowej 1671*, Warszawa 2012.

¹⁴ B. Rok, *Badania nad problematyką podróżowania w czasach wczesnonowożytnych*, „Częstochowskie Teki Historyczne” (1) 2010, s. 67-78, tu s. 67.

¹⁵ W słownikach poświęconych literaturze staropolskiej zdefiniowano hasła „diariusz” i „podróż”, por. T. Michałowska, B. Otwinowska, E. Sarnowska-Temeriusz (red.), *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, renesans, barok*, Wrocław 2002 (hasła: „diariusz” oraz „podróż”), G. Gazda, S. Tynecka-Makowska (red.), *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Kraków 2006 (hasło „podróż”). Hanna Dziechcińska przeciwstawia zagraniczne, przewidziane do druku „relacje z podróży” w formie „książek do czytania”, niepublikowanym staropolskim „diariuszom”. Wskazuje przy tym, że z zasady polscy autorzy publikowali opisy swych podróży wyłącznie po wcześniejszym nadaniu im odpowiedniej literackiej formy. Por. H. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa 1991, s. 80-81. Spostrzeżenia te warto uzupełnić o wnioski z nowszych badań nad niemieckimi relacjami z podróży, z których wynika, że wiele niemieckich relacji, np. z podróży edukacyjnych, również nie było przewidzianych do druku. Por. A. Voß, *Reisen erzählen. Erzählrhetorik, Intertextualität und Gebrauchsfunktionen des adligen Bildungsreiseberichts in der Frühen Neuzeit*, Heidelberg 2016. Wracając do polskich badań nad pisarstwem podróżniczym należy jeszcze wskazać na prace historyków Bogdana Roka oraz Adama Kucharskiego, a także literaturoznawcy Romana Krzywego, którzy definiowali opisy/relacje z podróży (por. bibliografię).

¹⁶ Por. np. H. W. Blanke, *Politische Herrschaft und soziale Ungleichheit im Spiegel des Anderen: Untersuchungen zu den deutschsprachigen Reisebeschreibungen, vornehmlich im Zeitalter der Aufklä-*

cji¹⁷, jej treść, osoba autora¹⁸, planowany odbiorca i związana z nim ewentualna forma publikacji¹⁹, czas, który upłynął od zakończenia podróży do spisania relacji²⁰ i wreszcie epoka, w której odbyła się podróż (większość badaczy wskazuje na ciągłość „gatunkową” przynajmniej od czasów średniowiecza, aż do okresu największego rozkwitu relacji z podróży w XVIII i XIX w. – zmiany w postrzeganiu świata i innych społeczeństw, a także formach zapisu w przeciągu wskazanych stuleci były rzecz jasna ogromne).

Historia badań tego rodzaju tekstów sięga w Niemczech jeszcze XIX w., kiedy zajmowali się nimi głównie bibliografowie i geografowie – wynikało to z klasycznej, „wąskiej” interpretacji literatury, która nie obejmowała tekstów użytkowych. Choć jeszcze w okresie międzywojennym podnoszono kwestię rozszerzenia przedmiotu badań literaturoznawców, to za początek współczesnych studiów nad podróżami i literaturą podróżniczą uznaje się lata 80. XX w. Nie zdziwi polskiego czytelnika fakt, że jako jedną z kluczowych prac wymienia się tom współredagowany przez Antoniego Mączaka²¹. W kolejnej dekadzie ukazały się aż trzy przeglądy badań²², wskazujące na

rung, Waltrop 1997, s. 60. Autor w odniesieniu do okresu od XVI do XVIII w. wymienia piętnaście typów podróży: pielgrzymki, podróże książęce, podróże poselskie, podróże handlowe, podróże młodych kawalerów, podróże edukacyjne, podróże do wód, podróże zawodowe/informacyjne, podróże uczonych, podróże odkrywcze, podróże badawcze, podróże misyjne, podróże przygodowe, podróże kobiet oraz podróże czeladników. Warto zestawić to z typologią zaproponowaną przez B. Roka, który wskazuje na jedenaście typów staropolskich podróży: pielgrzymki, podróże edukacyjne, podróże typu *grand tour*, podróże dla poratowania zdrowia, podróże dyplomatyczne, podróże duchownych na zgromadzenia kapituł zakonnych lub do kurii rzymskiej, a także w odniesieniu do XVIII w. emigracje polityczne, podróże handlowe, podróże dla poznania pamiątek przeszłości, podróże w celu gromadzenia okazów przyrodniczych, minerałów, osobliwości przyrodniczych, nieznanymi rękopisów, zabytków archeologicznych oraz podróże statystyczno-topograficzne: B. Rok, *Badania nad problematyką podróżowania w czasach wczesnonowożytnych*, Częstochowski Teki Historyczne (1) 2010, s. 67-78, tu s. 75-78 oraz idem, *Percepcja rzeczywistości europejskiej staropolskich peregrynantów połowy XVIII wieku*, w: idem (red.), *Tożsamość i odmienność*, s. 9-34, tu s. 13.

¹⁷ Relacja z podróży może występować w różnych formach: „jako dziennik, list lub zbiór listów, wykaz lub kronika postojów, miejscami rozbudowane opowiadanie o podróży itp. Najczęściej ramę kompozycyjną wyznaczają dni lub ważniejsze miejsca pobytu”: H.-W. Jäger, *Reiseliteratur*, w: J.-D. Müller (red.), *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*. Band III, Berlin, New York 2003, s. 258-261, tu s. 258. Wszystkie cytaty z niemieckich dzieł zostały przetłumaczone na język polski przez autora artykułu.

¹⁸ Pewien ogólny dotychczasowy podział daje już sama typologia wskazana w przypisie 16. O różnych typach podróży i podróżników por. również artykuły z tomu: H. Bausinger (red.), *Reisekultur: Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München 1999.

¹⁹ O tym, że nie wszystkie typy relacji z podróży były przewidziane do druku zob. wspomnianą powyżej pracę A. Voß z 2016 r.

²⁰ O sytuacjach pisania przed, w trakcie i po zakończeniu podróży i ich różnych celach por. rozdział I.2 „Schreibsituationen” w A. Keller, W. Siebers, *Einführung in die Reiseliteratur*, Darmstadt 2017, s. 16-25.

²¹ A. Mączak, H. J. Teuteberg (red.), *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*, Wolfenbüttel 1982.

²² P.J. Brenner, *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*, Tübingen 1990; U. Klein, *Reiseliteraturforschung im deutschsprachigen Raum*, „Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte“ (87) (3) 1993, s. 286-318 oraz M. Maurer, *Reisen*

coraz większe zainteresowanie tematyką relacji z podróży; w międzyczasie wciąż jest ona bardzo chętnie podejmowana m.in. w perspektywie historii społecznej podróżowania, transferu kulturowego, roli płci i wyznania, historii mentalności, imagologii, a także dyskursu kolonialnego²³.

Tematyce granic gatunkowych poświęcono w niemieckich badaniach sporo miejsca – w latach 90. XX w. ugruntowało się pojęcie *Reisebericht* (relacja z podróży). Germanista Peter Brenner, autor najobszerniejszego ze wspomnianych przeglądów badań, uznał relację z podróży za gatunek ze względu na funkcję społeczną, którą przez wieki pełniły tego typu teksty, tj. „przekazywanie autentycznych, zdobytych z autopsji informacji”²⁴ i sformułował jej bardzo ogólną definicję: „językowe przedstawienie autentycznej podróży”²⁵. Liczne kolejne prace umożliwiły sformułowanie następných wniosków: wskazano m.in. na niedefiniowalność formy²⁶, a także narracyjno-deskryptywną hybrydowość w strukturze tekstu²⁷, która to cecha umożliwia odróżnienie relacji z podróży od topografii czy przewodników, które są wyłącznie deskryptywne. Podkreślano też brak obligatoryjnej samodzielności tekstu ze względu na zewnętrzną formę (medium) tekstu: „od XV do XVIII wieku [relacje z podróży] sytuowane są w różnych typach tekstów i modelach zapisu. Występują jako części ksiąg rodowych, autobiografii, w dziennikach, jako listy lub w końcu jako samodzielne teksty”²⁸.

Każda z przytoczonych definicji podkreśla też konstytutywną cechę tych tekstów: temat/komponent podróży. Mając na uwadze ponownie występujący brak wyraźnych granic definicyjnych wskazać można na jego dwa główne elementy: dotyczący treści oraz kompozycji. Pierwszy z nich związany jest z częściami stałymi podróży: mobilnością (wyjazd, bycie w podróży i powrót do domu) oraz ograniczeniem czasowym (by np. odróżnić ją od migracji); podróż ma miejsce wówczas, gdy pojawia się poczucie obcości, związane m.in. z przemieszczaniem się w przestrzeni i doświad-

interdisziplinär – Ein Forschungsbericht in kulturgeschichtlicher Perspektive, w: idem (red.), *Neue Impulse der Reiseforschung*, Berlin 1999, s. 287-410.

²³ Historia i współczesny przegląd badań: rozdział II w A. Keller, W. Siebers, *Einführung in die Reiseliteratur*, s. 26-38.

²⁴ Brenner przyjmował przy tym założenie W. Voßkampa, że „gatunki najłatwiej dają się pojąć jako społeczno-kulturowe instytucje, które pełnią określone funkcje w literackim bądź społecznym otoczeniu, zachowując przy tym w stosunku do niego pewną autonomię”: P.J. Brenner, *Der Reisebericht in der deutschen Literatur*, s. 5. O problemie uznania relacji z podróży za gatunek por. m.in. U. Klein, *Reiseliteraturforschung im deutschsprachigen Raum*, s. 288.

²⁵ P.J. Brenner, *Einleitung*, w: idem (red.), *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*, Frankfurt am Main 1992, s. 7-13, tu s. 9.

²⁶ J. Schuster, *Reisebericht*, w: D. Burdorf, C. Fasbender, B. Moeninghoff (red.), *Metzler Lexikon Literatur: Begriffe und Definitionen*, Stuttgart 2007, s. 640-641, tu s. 640.

²⁷ Por. C. v. Zimmermann, *Texttypologische Überlegungen zum frühneuzeitlichen Reisebericht: Annäherung an eine Gattung*, „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen“ H. 1/239 (2002), s. 1-20, tu: s. 8-11.

²⁸ W. Neuber, *Der Reisebericht*, w: A. Schwarz, F. Simmler, C. Wich-Reif (red.), *Literarische und religiöse Textsorten und Textallianzen um 1500: Handbuch*, Berlin 2009, s. 209-220, tu s. 209.

cenieniem kontaktu z *innym* (tym samym odległość wcale nie musi być kluczowa)²⁹. Niedefiniowalnym, acz bardzo ważnym aspektem przy włączaniu tekstu do literatury podróżniczej jest udział opisu podróży w całym dziele³⁰. Drugi element związany jest z rolą kompozycyjną podróży, tj. powiązania upływu czasu z przemieszczaniem się w przestrzeni³¹.

Na podstawie przytoczonych definicji oraz charakterystyki wskazać można na różne typy relacji z podróży dyplomatycznych. Wszystkie powstały w wyniku podróży dyplomatycznej odbywanej do/przez ziemie Rzeczypospolitej, pisane były jednak w różnym celu. O pierwszej grupie tekstów można powiedzieć, że mają charakter prywatny – nie były pisane na zlecenie i autor nie planował ich opublikować (mogły ewentualnie służyć za podstawę do dalszej edycji), odbiorcą mógł być krąg rodziny i przyjaciół. Mogą mieć one formę notatek, dzienników, wspomnień lub opisów podróży. Do tej grupy zaliczyć można: dziennik Ericha Lassoty von Steblau, dyplomaty cesarskiego (opisane cztery podróże do Rzeczypospolitej z lat 1585-1589, m.in. na sejm elekcyjny w 1587 r. oraz jedna do Kozaków zaporoskich z 1594 r.)³², opisy podróży Conrada Jacoba Hildebrandta, uczestnika szwedzkiego poselstwa (podróże do Siedmiogrodu, na Ukrainę i do Konstantynopola z lat 1656-1658, w których opisano również pobyt w Rzeczypospolitej)³³, wypisy z dzienników Johanna Christiana Boneburga, posła palatyna reńskiego (podróż na sejm elekcyjny w 1669 r.)³⁴ oraz dziennik podróży Christiana Friedricha Knautha, przedstawiciela Elektoratu Saksońskiego (podróż do Krakowa z okazji koronacji Augusta II w 1697 r.)³⁵.

²⁹ Por. np.: H. Gerndt, *Reise*, w: K. Ranke, L. Baumann (red.), *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Berlin, New York 2004, s. 504-514, tu s. 504 i W. Kessler, *Kulturbeziehungen und Reisen im 18. und 19. Jahrhundert*, w: idem, H. Rietz, G. Robel (red.), *Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert: Festschrift für Heinz Ischreyt zum 65. Geburtstag*, Berlin 1982, s. 263-290, tu s. 265.

³⁰ Wolfgang Griep określa mianem literatury podróżniczej „wszystkie utwory prozatorskie..., w których temat podróży, doświadczenie przestrzeni geograficznej, jest konstytutywną częścią dzieła”: W. Griep: *Reiseliteratur im späten 18. Jahrhundert*, w: R. Grimminger (red.), *Hansers Sozialgeschichte der Literatur*, München, Wien 1980, s. 739 cyt. za S. Cramer, *Das Reisejournal des Ulrich von Werdum (1670-1677): Kritische Edition eines Reiseberichtes*, Frankfurt am Main 1990, s. 27. Konstytutywność ta bywa jednak w literaturze przedmiotu bardzo różnie interpretowana.

³¹ Por. np. definicję H.-W. Jägera zawartą w przypisie 17.

³² R. Schottin, *Tagebuch des Erich Lassota von Steblau. Nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet*, Halle 1866. Część dotycząca misji u kozaków została przetłumaczona na język polski przez Zbigniewa Wójcika w 1972 r. (zob. bibliografię).

³³ C.J. Hildebrandt, *Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656-1658)*. Hrsg. von Franz Babinger, Leiden 1937.

³⁴ G.F. Guhrauer, *Die Königswahl in Warschau 1669*, w: *Meyer's Geschichts-Bibliothek für allgemeine Kunde des Kultur- und Völkerlebens*. 24 Band II Theil, New York 1840, s. 208-222. Istnieje też streszczenie dzienników w języku polskim autorstwa Matthiasa Bersohna z 1865 r. (zob. bibliografię).

³⁵ C.F. Knauth, *Diarium, was bey Abschickung der Ritterschaft und Städten des Churfürstenthums Schaßen und incorporierten Landen zu Ablegung an S. Churf. Durchl zu Sachßen wegen erhaltener Königl. Pohnlischen Dignität allerunterthänigsten Gratulation und offerirten Präsentens derer Herren Deputirten passiert ist [1697]*, „Dresdner Geschichtsblätter“ (4) 1897, s. 61-68.

Drugą grupę stanowią relacje z podróży w formie sprawozdań dyplomatycznych, które adresowane były do zleceniodawców misji. Mogły być spisywane w trakcie lub po ukończeniu podróży, najczęściej na podstawie notatek. Teksty tego typu również nie były przewidziane do druku. Do tej grupy zaliczyć można relacje Andreasa Jerina, biskupa wrocławskiego, posła cesarskiego (fragmenty relacji z misji w Rzeczypospolitej w związku z niewolą arcyksięcia Maksymiliana w 1589 r. oraz z podróży z orszakiem Anny Habsburżanki na jej ślub z Zygmuntem III Wazą w 1592 r.)³⁶; Stephana Heussa, sługi posła cesarskiego Niklasa von Warkotscha (relacja z misji w Moskwie w 1593 r., jednak zawierająca też *passusy* o pobycie w Rzeczypospolitej)³⁷; Caspra von Dornaua, posła księząt i stanów śląskich (relacja z misji na sejmie Rzeczypospolitej w związku z wojną trzydziestoletnią z 1620 r.)³⁸; Georga Lichtfussa, posła księcia pomorskiego (relacja z misji w Wielkopolsce w 1633 r.)³⁹ oraz Christopha Leopolda Schaffgotscha, posła cesarskiego (relacja z misji na sejmie elekcyjnym w 1669 r.)⁴⁰.

Na ostatnią grupę składają się teksty opublikowane już w XVII w. i przeznaczone dla szerszego grona odbiorców. Co ciekawe nie ma wśród nich relacji poświęconych wyłącznie Rzeczypospolitej, a pobyt na jej ziemiach stanowi jedynie krótką ich część. Dowodzi to, omawianego już w literaturze przedmiotu, niewielkiego zainteresowania Polską w społeczeństwie niemieckim XVII w. Mimo to wskazać można trzy źródła, które w pewnej swej części poświęcone są podróży po ziemiach Rzeczypospolitej. Są to relacje: Michaela Heberera, posła palatyna reńskiego (relacja z podróży do Rzeczypospolitej w 1592 r. na koronację i ślub Zygmunta III Wazy; większość dzieła poświęcona jest trzyletniej niewoli w Turcji)⁴¹; Georga Tectandra, towarzysza posła

³⁶ K. von Jerin-Gesess, *Bischof Andreas von Jerin, Kaiser Rudolphs II. Gesandter in Polen 1589-96; Urkundlich nach Akten des K. K. Haus-Hof- u. Staats-Archivs zu Wien*, „Bericht der Wissenschaftlichen Gesellschaft Philomathie in Neisse“ (30) 1900, s. 1-102. Opisane zostały tu jeszcze inne misje Jerina, jednak nie przytoczono z nich żadnej niemieckiej relacji.

³⁷ S. Heuss, *Beschreibung der Raiss in die Moskow so Herr Warbotsch gethan*, w: B.H. von Wichmann (red.), *Sammlung bisher noch ungedruckter kleiner Schriften zur aelteren Geschichte und Kenntniss des russischen Reichs*. 1. Band, Berlin 1820, s. 123-200.

³⁸ C. von Dornau, *Relation der von den schlesischen fürsten und ständen im monat November und Dezember 1620 nach Warschau an den polnischen Landtag deputierten abgesandten*, w: H. Palm (red.), *Acta Publica. Verhandlungen und Correspondenzen der schlesischen Fürsten und Stände*. Band 3, Breslau 1872, s. 276-308 – relacja ta została również w dość dowolny sposób przetłumaczona w XIX w. na język polski i opublikowana przez Augusta Mosbacha w 1863 r. (zob. bibliografię).

³⁹ O. Heinemann, *Des pommerschen Hoffraths Georg Lichtfuss Bericht über seine Sendung nach Grosspolen im Jahre 1633*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen“ (XVI) 1901, s. 145-187. Ta relacja również została przetłumaczona na język polski oraz opatrzona aparatem krytycznym przez Henryka Lesińskiego w 1959 r. (zob. bibliografię).

⁴⁰ J. Woliński, *Relacja ambasadora K.L. Schaffgotscha o elekcji polskiej 1669 r.*, „Teki archiwalne” (5) 1957, s. 131-172.

⁴¹ M. Heberer, *Aegyptiaca Servitvs. Das ist/ Warhafte Beschreibung einer Dreyjährigen Dienstbarkeit/ So zu Alexandrien in Egypten ihren Anfang/ vnd zu Constantinopel ihr Endschaft genommen Mit zwo angehenkten Reisen/ die er nach seiner Dienstbarkeit/ in Vier Königreich/ Böhem/ Polen/ Schweden/ Dennemarckt... vollbracht / Gott zu Ehren/ und dem Nechsten zur Nachrichtung/ in Drey unterschiedene Bücher außgetheilet/ und mit etlichen Kupfferstücken in Druck verfertiget Durch Michael Heberer von Bretten*, Heydelberg 1610.

cesarskiego (relacja z podróży do Persji w 1602 r.)⁴² oraz Carla Valeriusa Wickharta, towarzysza posła cesarskiego (relacja z podróży do Moskwy w 1675 r.)⁴³.

Liczba tak pojmowanych relacji z podróży dyplomatycznych wydaje się, w porównaniu z pozostałymi typami niemieckich tekstów tego rodzaju, niemała. Autorowi artykułu udało się dotrzeć do dwunastu relacji, które nie były dotychczas dostatecznie szczegółowo analizowane pod kątem zawartego w nich obrazu Polaków. Zebrany materiał jest bardzo różnorodny m.in. ze względu na czas, formę i sposób opublikowania – nie sposób dokładnie go przebadać w ramach jednego artykułu. Owe zestawienie ma za cel wskazać na pewne tendencje i cechy charakterystyczne poszczególnych typów relacji. Należy podkreślić, że ich lista nie jest zamknięta – istnieje bowiem prawdopodobieństwo „odkrycia” kolejnych tekstów, zwłaszcza w wyniku postępującej digitalizacji przedwojennych opracowań i czasopism. Bardzo ważny jest również fakt, że na podstawie informacji z literatury przedmiotu jesteśmy w stanie zlokalizować znacznie większą liczbę jeszcze nieopublikowanych sprawozdań dyplomatycznych, przechowywanych np. w *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* w Wiedniu. Wiadomo bowiem, że dwór cesarski stale wysyłał do Polski swoich dyplomatów⁴⁴. Biorąc pod uwagę fakt, że po pokoju westfalskim w 1648 r., w związku ze zwiększeniem suwerenności poszczególnych terytoriów Rzeszy, zwiększyła się liczba podróży dyplomatycznych⁴⁵, można zakładać istnienie wielokrotnie większej liczby relacji, niż te dotychczas wydane. Mogłyby one w przyszłości stworzyć solidną bazę tekstów, spisywanych na przestrzeni całego XVII w., prawdopodobnie w różnych ośrodkach Rzeszy, stanowiącą nowy impuls w badaniach nad niemieckim obrazem Polski tego okresu.

RELACJA Z PODRÓŻY DYPLOMATYCZNEJ CHRISTOPHA LEOPOLDA SCHAFFGOTSCHA

Przykład wykorzystania relacji z podróży dyplomatycznych, stanowi analiza jednego ze sprawozdań Christopha Leopolda Schaffgotscha⁴⁶. Jego autorem był katolicki

⁴² G. Tectander, *Kurtze und warhafftige beschreibung der Reiß. Von Prag aus/ Durch Schlesien/ Polen/ Moscau/ Tartareyen/ Bis an den Königlichen Hoff in Persien So von Georgio Tectandro von der Jabel/ mit verleihung Göttlicher hülffe Anno 1605. durch glück und unglück verrichtet worden ist*, Leipzig 1608.

⁴³ C.V. Wickhart, *Moscowittische Reiß-Beschreibung Oder Außführliche Relation dessen, was sich Mit der Röm. Kays. Majestät Leopoldi I. ... In dem 1675sten Jahr denkwürdiges zugetragen Mit beygefütem kurtzen Bericht von der Moscowitter Religion und deren Politischen Standt*, Wien 1677.

⁴⁴ Np. W. Leitsch, *Die geheime Mission von Daniel Prinz im Herbst 1593*, w: T. Chynczewska-Hennel, et.al. (red.), *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI-XVIII w.*, Warszawa 1993, s. 67-76; J. Woliński, *Poselstwo Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha na elekcję polską 1674 roku*, w: idem (red.), *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, Warszawa 1960, s. 100-125 oraz M. Konradova, *Elekcje królów polskich w drugiej połowie XVII wieku oczyma dyplomatów cesarskich*, w: M.P. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański (red.), *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, Katowice 2016, s. 295-307.

⁴⁵ A. Keller, W. Siebers, *Einführung in die Reiseliteratur...*, s. 91.

⁴⁶ Więcej informacji na temat jego biografii oraz pozostałych misji – przedstawionych w niniejszym artykule bardzo skrótowo – zob.: M. Chmielewska, *Misja Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha na sejm*

urzędnik i dyplomata cesarski pochodzący ze Śląska, gdzie pełnił swoją służbę na wysokich stanowiskach (przewodniczący kamery śląskiej od 1665 r., starosta generalny od 1672 r.). Prawdopodobnie ze względu na kontakty z polskimi magnatami oraz znajomość języka polskiego był wielokrotnie wysyłany w celach dyplomatycznych do Polski (w 1667 r. uczestniczył w pogrzebie królowej Ludwiki Marii, w 1669 r. przybywał dwukrotnie: na sejm elekcyjny i koronacyjny, podobnie w 1670 r., gdy przyjechał na ślub oraz koronację arcyksiężnej Eleonory, cztery lata później ponownie uczestniczył w sejmie elekcyjnym)⁴⁷. W trakcie misji latem 1669 r., w okresie bezkrólewia po abdykacji Jana Kazimierza, pełnił funkcję posła cesarskiego na sejm elekcyjny Rzeczypospolitej. W trakcie podróży Schaffgotsch spędził na ziemiach polskich minimum trzy miesiące, głównie w okolicach Warszawy, dokąd przybył z Wrocławia; oprócz audiencji na sejmie wykonywał również wiele innych czynności dyplomatycznych, jak spotkania zakulisowe z polskimi dostojnikami oraz innymi zagranicznymi posłami, czy nawet przekupywanie szlachty. Relacja została spisana ok. pół roku po zakończeniu misji, datowana jest na 6 stycznia 1670 r. i pełni rolę całościowego sprawozdania z misji, w którym autor opisuje swą działalność poselską, konsekwentnie wskazując daty kolejnych wydarzeń. Opis pobytu w Polsce poprzedza krótka informacja o przygotowaniu do podróży w marcu 1669 r. (powołanie przez cesarza, odebranie instrukcji w Wiedniu) i przyjeździe do Radziejowic pod Warszawą przez Wrocław i Oleśnicę⁴⁸; relacja urywa się 7 lipca po opisie wręczenia Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu dyplomu elekcji w kościele św. Jana w Warszawie.

Adresatem relacji był zleceniodawca Schaffgotscha, trzydziestoletni cesarz Rzeszy Leopold I Habsburg, katolik. Choć cesarza nie łączyły w tym czasie prywatne związki z Rzeczpospolitą (poza praprababką Anną Jagiellonką), to politycznie był żywo zainteresowany jej sytuacją: świadczy o tym zaangażowanie licznych oficjalnych i nieoficjalnych wysłanników, którzy byli uczestnikami skomplikowanej układanki przedstawiającej starania cesarza o wpływ na elekcję: jedni z nich otrzymali

elekcyjny w Rzeczypospolitej 1669 roku, „Rocznik Jeleniogórski” (XXXIV) 2002, s. 87-94, M. Konradova, Elekcje królów polskich..., A. Kuzio-Podrucki, Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji, Bytom 2007, M.J. Witkowski, Rywalizacja mocarstw europejskich w Polsce w latach 1669-1670 w ocenie cesarskiego posła Christopa Leopolda Schaffgotscha, w: R. Skowron (red.), Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku, Kraków 2009, s. 407-419, J. Woliński, Poselstwo Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha..., L. Ziátkowski, Poselstwo Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha do Polski w latach 1667-1674. Przyczynek do organizacji i funkcjonowania poselstw austriackich w II połowie XVII w., „Sobótka” (43) (1) 1988, s. 31-48 oraz A. Ziober, Dziennik wizyt posła cesarskiego Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha jako przyczynek do wyjaśnienia przebiegu elekcji 1674 roku, w: M.P. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański (red.), Wokół wolnych elekcji..., s. 342-353.

⁴⁷ J. Kubeš et. al., *V zastoupení císaře: Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640-1740*, Praha 2018, s. 300.

⁴⁸ Opis podróży do Polski został potraktowany marginalnie, bowiem, o czym wiadomo z relacji, Schaffgotsch informował cesarza o obranej trasie w osobnej korespondencji: J. Woliński, *Relacja ambasadora K.L. Schaffgotscha...*, s. 134. Nie jest to jednak jedyny opis przemieszczania się w relacji, bowiem na dalszych kartach autor opisuje swą mobilność wokół Warszawy i np. związane z nią perturbacje wynikające z ówczesnej specyfiki polskich dróg (por. niżej).

instrukcje, by popierać kandydaturę palatyna Neuburskiego, inni – Karola Lotaryńskiego⁴⁹. Zmagania o wpływy w Rzeczypospolitej, mimo jej niewątpliwego osłabienia po minionych wojnach, były jednym z elementów polityki europejskiej prowadzonej między dworem wersalskim i wiedeńskim.

Cesarz Leopold wysłał Schaffgotscha do Polski z konkretnym celem – działalność posła miała wpłynąć na przebieg i wynik elekcji na tron polski. Ubiegało się wówczas o niego czterech głównych kandydatów: carewicz moskiewski Fiodor, Wielki Kondeusz (książę Ludwik II Burbon, spokrewniony z Ludwikiem XIV), Filip Wilhelm – palatyn Neuburski (zięć Zygmunta III Wazy) oraz Karol Lotaryński (generał cesarski). Oprócz nich do tronu wysuwano również mniej prawdopodobne kandydatury, np. chana krymskiego, włoskiego mnicha oraz kilku Polaków⁵⁰. Schaffgotsch pełnił rolę posła cesarskiego i otrzymał instrukcję, by wspierać kandydaturę Filipa Wilhelma Neuburskiego.

Przebieg misji nie należał do łatwych: druga połowa XVII w. w Rzeczypospolitej to czas narastającej niechęci do cudzoziemców, spowodowanej zarówno polityką zagraniczną (Potop, wojny z Moskwą i Turcją), jak i wewnętrzną (m.in. pogorszenie sytuacji gospodarczej, rozwarstwienie szlachty, konflikty wewnętrzne, coraz silniejszy wpływ wywierany na dwór polski przez zachodnie mocarstwa). Panowało przekonanie o negatywnej roli posłów zagranicznych, którym zakazano stacjonowania w okolicach odbywania sejmów czy uczestnictwa w obradach sejmowych poza audyencją. Wówczas po raz pierwszy wprowadzono też kontrolę posłów cudzoziemskich⁵¹.

Na podstawie relacji wiemy też, że niektórzy uczestnicy sejmów odmawiali Schaffgotschowi spotkań, by nie zostać oskarżonym o korupcję. Elekcja ta zapisała się bowiem w historii ze względu na przekonanie posłów i senatorów o wszechobecnej korupcji: na sejmie konwokacyjnym każdy z nich zobowiązany był złożyć przysięgę „by tego mianować za Pana, od którego i na którego imię nic nigdy nie wziął”⁵². Bardzo widoczny był konflikt pomiędzy drobną szlachtą a magnatami, którym zarzucano uleganie wpływom z zagranicy. Stąd wokół pola sejmowego zgromadzić miało się w trakcie sejmów elekcyjnych ponad 100 tys. wojska – 26 tys. wojsk magnackich i 80 tys. pospolitego ruszenia.

⁴⁹ Nie stanowiło to bynajmniej wyjątku, bowiem w trakcie tej samej elekcji podobną strategię zastosował Ludwik XIV, którego niektórzy agenci wspierali kandydaturę palatyna Neuburskiego, by jednak ostatecznie doszło do wyboru Kondeusza. Zob. M. Chmielewska, *Misja Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha...*, s. 88.

⁵⁰ Jednym z nich był Michał Korybut Wiśniowiecki – choć z pewnością nie był głównym kandydatem do tronu, to wskazać należy na dość popularną broszurę zachęcającą do jego wyboru. Trudno określić, jak szerokie było grono jej odbiorców, tym bardziej że najprawdopodobniej powstawała etapami. Co ciekawe Schaffgotsch wiedział o jej istnieniu i spytany przez jej autora, biskupa chełmińskiego Andrzeja Olszowskiego, czy ją przeczytał, odpowiedział twierdząco. Wywołać to miało śmiech ze strony biskupa, najprawdopodobniej dlatego, że kandydatura popierana przez Schaffgotscha została w broszurze bardzo skrytykowana. Por. J. Woliński, *Relacja ambasadora K.L. Schaffgotscha...*, s. 151 oraz A. Olszowski, *Censura candidatorum sceptri Polonici: ocena kandydatów do tronu polskiego*, Kraków 2014.

⁵¹ U. Augustyniak, *Historia Polski, 1572-1795*, Warszawa 2008, s. 706.

⁵² Cyt. za A. Przyboś, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640-1673*, Kraków 2007, s. 31.

W trakcie sejmu ze względu na korupcję wykluczono z elekcji Wielkiego Kondesusa. W związku z nieakceptowalnym dla szlachty wyznaniem carewicza Fiodora liczyły się wówczas dwie kandydatury: palatyna Neuburskiego i Karola Lotaryńskiego. Mimo to sejm przedłużał się ze względu na obawy przed podwójną elekcją, co wywoływało kolejne rozruchy – punktem kulminacyjnym było ostrzelanie szopy senatorskiej przez drobną szlachtę, w którym ucierpiało kilku senatorów. Tak relacjonował wydarzenia Schaffgotsch (najpewniej nieobecny w epicentrum zdarzeń):

„17. czerwca trzymano na polu wolne tabliczki i wytoczono obok nich duże ilości wina, co przypisywano Lotaryńczykowi. Gdy już senatorowie i szlachta zebrali się, przysłyły listy od księcia Neburskiego do wicekanclerza, w których napisano, że książę nie zwiąże się z obcymi potentatami, za zgodą i wstawiennictwem najszlachetniejszych senatorów. Wywołało to dużą niechęć i chciano się dowiedzieć per inquisitionem [w procesie wszczynanym z urzędu], którzy to byli senatorowie. Powstał z tego powodu duży tumult, oddano strzały, czterech zraniono, wdarto się ze strzelbami do koła, pytano o arcybiskupa i nie wypuszczano żadnego z senatorów, lecz krzykiem próbowano wymusić wybór króla spośród kogoś ze szlachty”⁵³.

Uczulona na korupcję i potajemne pertraktacje szlachta była oburzona; z trudem udało się uspokoić sytuację; obrady kontynuowano w śróde przed świętem Bożego Ciała. Nie wiadomo do końca, jak to się stało, ale ostatecznie królem wybrany został kandydat z drugiego szeregu, Michał Korybut Wiśniowiecki. Schaffgotsch nie mógł być wówczas obecny w kole sejmowym; cesarza poinformował o istnieniu kilku sprzecznych relacji z tego wydarzenia, z których przytoczył tę, jego zdaniem, **najbardziej prawdopodobną**. Mianowicie, gdy rzeczono 19 czerwca podjęto decyzję, że tego dnia trzeba wybrać króla, przelecieć miał nad kołem poselskim rój pszczoł i osiąść przy reprezentantach z województwa sandomierskiego, z którego posłował Michał Korybut. Pewien ubrany na niemiecką modłę szlachcic miał przypomnieć, że przy wyborze Piasta również miał przelecieć rój pszczoł i że to niewątpliwy znak, by wybrać „Piasta”, tj. polskiego kandydata⁵⁴. W tym momencie wszyscy zgromadzeni upaść mieli na kolana, a biskup poznański ze łzami zaintonował hymn do Ducha św. Tak zapaść miała decyzja o wyborze na tron polski.

Ów kulminacyjny moment zdaje się odgrywać najważniejszą rolę w całej podróży dyplomatycznej. Zaważył on na niezrealizowaniu misji Schaffgotscha⁵⁵, której przebieg relacjonował swemu mocodawcy. Po lekturze sprawozdania nietrudno sformułować wniosek, jak mogło dojść do odrzucenia cesarskiego kandydata – wynikało to z zachowania i anty-cnót polskiej szlachty. Choć Schaffgotsch wprost nie krytykuje (poza wyjątkami) jej decyzji, to przez sam dobór tematów wskazuje na jej winę przy wyborze złego, ze swej perspektywy, kandydata. W sprawozdaniu ze swej trzymie-

⁵³ J. Woliński, *op. cit.*, s. 156.

⁵⁴ Wersja ta zyskała ogromną popularność i była później powielana w różnych typach źródeł np. kalendarzach, por.: W. Zientara, *Die Wahrnehmung Polens in den deutschen Kalendern des 17. Jahrhunderts*, w: K.-D. Herbst, W. Greiling (red.), *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540-1850)*, Bremen 2018, s. 267-279, tu s. 276.

⁵⁵ W literaturze przedmiotu wyboru Michała Wiśniowieckiego nie przedstawia się jako porażki cesarskiej dyplomacji ze względu na fakt, że nie został wybrany kandydat francuski.

sięcej podróży poseł opisał liczne przykłady **zabobonności, bigoterii i nieracjonalności** Polaków: oprócz samego sposobu wyboru króla Schaffgotsch przytoczył reakcję na wybór marszałka (który miał Polaków bardzo ucieszyć, bowiem miał on krzyż w swym herbie, co stanowić miało dobry omen na cały sejm); na przesunięciu obrad na środę przed Bożym Ciałem (Polacy mieli czcić szkaplerz i otaczać ten dzień nabożeństwem) czy na ugaszenie pożaru, wynikłego w skutek ogromnego ścisłu w trakcie procesji po wyborze króla (co również miało stanowić dobry omen na początku sprawowania władzy przez Michała Korybuta). Wyborowi króla towarzyszyło wiele łez i odśpiewanie wzniosłych hymnów, jednak kontrastowało to z wcześniejszym opisem tumultu szlachty, która pod wpływem alkoholu groziła i strzelała w kierunku najważniejszych osób w państwie.

Schaffgotsch kilkakrotnie pisał też o „**bezczelności**” (*insolenz*) drobnych szlachciców, którzy mieli nie tylko zwyzywać szwedzkiego posła, ale nie szczędzili też słów krytyki pod adresem nowo obranego króla:

„Jednak dwóch pospolitych szlachciców ze szwadronu było całkiem bezczelnych: jeden z nich zawołał do elekta, że królowi polskiemu nie przystoją francuskie spodnie; drugi krzyknął, cóż król chciałby uczynić przeciw wrogom swą małą szpadą; powinien sobie przypiąć porządną szablę, to by sobie lepiej radził”⁵⁶.

Schaffgotsch przytaczał też sytuacje świadczące o ogromnym wyczuleniu szlachty na punkcie przynależnych im tytułów: szczegółowo przytaczał problem rzekomo nieodpowiednio zatytułowanego kredencjału, który stał się przyczyną ostrej kłótni, że cesarz nie zwraca się do nich z użyciem tytułów, których sobie życzą⁵⁷. Opisywał też konflikty na drogach: wpychano się między karoce i kłócono się o pierwszeństwo. Sam miał wziąć udział w kłótni i wyrazić opinię, że zaistniała sytuacja „jest wbrew jakiemukolwiek respektowi i niewyobrażalna na żadnym chrześcijańskim dworze”. W odpowiedzi miał usłyszeć, że „u nich [w Polsce] nie przystoi, by rozkazywać szlachcie”⁵⁸. Mimo tych zgryźliwych komentarzy, Schaffgotsch umiejętnie posługiwał się szlacheckimi mitami i gdy było trzeba, słał z rozmowach z Polakami ich królestwo jako „potężne przedmurze chrześcijaństwa” (*mächtige Vormauer der Christenheit*)⁵⁹. Prywatnie był najpewniej zupełnie odmiennego zdania, bowiem jedną z pierwszych rzeczy opisanych w relacji, która miała miejsce po przybyciu do Warszawy, było opłacenie skorumpowanego szlachcica, który przysłał swego sługę z prośbą o pieniądze⁶⁰.

Wszystkie te elementy składają się na negatywny obraz szlachty i zarazem Polski, jako kraju nie do końca ucywilizowanego, gdzie zamiast dworskości zaobserwować można zarozumiałość i brak szacunku do najważniejszych osób w państwie; zamiast religijności mnoży się zabobon i kwitnie bigoteria; zamiast kultury politycznej wystę-

⁵⁶ J. Woliński, *op. cit.*, s. 163.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 147-148. Por. M. Chmielewska, *Misja Krzysztofa Leopolda Schaffgotscha...*, s. 92.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 148-149.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 154.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 134.

puje agresja i negowanie porządku publicznego, zamiast racji stanu korupcja i nieracjonalność. Wzdłuż tak wytyczonej linii przebiega granica wobec „innego”, polskiej szlachty, zwłaszcza jej biedniejszej części. Dlaczego Polacy zostali przedstawieni w tak negatywny sposób? Z pewnością wynikało to z faktycznego przebiegu obrad sejmu i zachowania szlachty. W literaturze przedmiotu znaleźć można następującą opinię:

„Przebieg sejmku elekcyjnego – konfrontacja zbrojna magnatów z tłumem szlacheckim pod groźbą sprowadzenia do Warszawy pospolitego ruszenia, wśród obelg, dobotych szabli i strzelaniny – uznaje się tradycyjnie za przejaw całkowitego upadku kultury politycznej”⁶¹.

Korupcja, agresja, nadużycia – to wszystko nie było wymysłem autora relacji. Jednak jej treść i dobór tematów z pewnością związane były zarówno z nieprzyjemnymi doświadczeniami Schaffgotscha w Polsce, jak i perspektywą wielkiej polityki, którą autor przyjechał realizować do Rzeczypospolitej.

XVII-wieczne niemieckie relacje z podróży dyplomatycznych – w odróżnieniu od podobnych tekstów napisanych przez Anglików, Francuzów i Włochów – nie stały się jak dotąd przedmiotem analizy pod kątem zawartego w nich obrazu Polaków. Ze względu na niewielką liczbę niemieckich relacji z podróży do Polski w ogóle, włączenie nowego materiału źródłowego daje szansę na uzupełnienie dotychczasowych wyników badań. W artykule odniesiono się do wniosków z niemieckich prac dotyczących literatury podróżniczej i wskazano na kluczowe elementy definicji. Na tej podstawie wyodrębniono trzy różne typy relacji z podróży dyplomatycznych: teksty o charakterze prywatnym, sprawozdania dyplomatyczne oraz opublikowane jeszcze w XVII w. dzieła o charakterze informacyjno-rozrywkowym. Spośród dwunastu wskazanych w artykule jedna z relacji – Christoph’a Leopolda Schaffgotscha z 1669 r. – została poddana analizie. Dowodzi ona wartości tego typu tekstów we wskazanych badaniach, a pozyskany materiał uzupełnia je zarówno poprzez nową treść (uczestnictwo podróżnika w sejmie elekcyjnym), jak i opisane kryteria obcości (zabobonność i bigoteria, pycha i arogancja, anarchia połączona z agresją, korupcja i nieracjonalność). Należy przy tym wskazać na znane liczniejsze, choć jeszcze nieopublikowane relacje z podróży dyplomatycznych w formie sprawozdań, przechowywane np. *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* w Wiedniu. Wiele wskazuje na to, że ich uwzględnienie mogłoby wprowadzić nową jakość w badaniach nad niemieckim obrazem Polaków w XVII w.

Mgr Waclaw Pagórski, Instytut Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (wacław.pagorski@amu.edu.pl)

Słowa kluczowe: literatura podróżnicza, relacja z podróży, obraz Polski, XVII w., stosunki polsko-niemieckie

Keywords: travel literature, travelogue, image of Poland, 17th century, Polish-German relations

⁶¹ U. Augustyniak, *op. cit.*, s. 707.

ABSTRACT

Among the various sources for the study of Polish-German relations in the 17th century, also reports from diplomatic travels deserve attention. To date, they have been mainly studied by historians who analysed the information layer pertaining to the events presented. A significant number of these texts have not yet been published.

The purpose of the paper is to identify travelogue as a type of literature, which, due to its characteristics, can also be used for imagological research.

The research problem is an attempt to define travelogue as a type of text, although such pieces of writing generally evade definition because of the diverse factors that influence the final shape of the work.

The history of research on travelogues in Germany dates back to the 19th century, when they were mainly dealt with by bibliographers and geographers on account of the classic, „narrow“ interpretation of literature, which did not include functional texts.

The research method consists in an analysis of the report written by Christoph Leopold Schaffgotsch, an imperial legate, who travelled to Warsaw and participated in the election of the king of Poland in 1699. Politics, which was both the background of events and the main motive for his travel and the writing of the report, undoubtedly left a mark on the content and the image of the Polish society conveyed by the work.

Attention should also be drawn to the numerous known, albeit not yet published reports from diplomatic travels, stored e.g. in the Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna. The author makes the claim that their inclusion could introduce a new quality in the research on the German image of Poles in the 17th century.